अत्र तमसो लेपनस्य व्यापनरूपो विषयो नोपात्तः। अञ्जनवर्षणस्य तमःसंपातः। अनयोरुत्प्रेक्षानिमित्तं च तमसोऽतिबहुलत्वं धारारूपेणाधःसंयोगश्च यथासंख्यम्। केचित्तु—'अलेपनकर्तृभूतमपि तमो लेपनकर्तृत्वेनोत्प्रेक्षितं व्यापनं च निमित्तम्, एवं नभोऽपि वर्षणक्रियाकर्तृत्वेन' इत्याहुः।

अलंकारान्तरोत्था सा वैचित्र्यमधिकं भजेत् ॥ ४५ ॥

वर्णनमिदम् ॥ तमःसंपात इति विषयो नोपात्त इत्यन्वयः। **अति**बहुलत्वं अतिबहुत्वप्रयुक्तनिबिडसंयोगः। एवं सति साधारणधर्मत्वमुपपन्नम्। **धारारूपेणेति**। तमस इति योजना। **अधःसंयोगश्चेति**। तमसो द्रव्यत्ववादिमतमाश्रित्योक्तम्। **व्यापनं चेति**। निबिडसंयोगानुकूलव्यापारश्चेत्यर्थः। **एवमिति**।

वर्षणत्वेन च संभावितः। विषयानुपादानं तूभयत्रैव। ननूक्तनिमित्तेन लेपनवर्षणकर्तृतादात्म्योत्प्रेक्षे एव स्ताम्, इति न भ्रमितव्यम्। लिम्पति–वर्षतीत्याख्यातयोः कर्तृवाचकत्वेऽपि 'भावप्रधानमाख्यातम्' इति निरुक्तस्मृतेर्धात्वर्थक्रियाया एव प्राधान्येन तदुपसर्जनत्वेनान्वितस्य कर्तुरुत्प्रेक्षणीयतया अन्यत्रान्वयासंभवादिति कुवलयानन्दे व्यक्तमेव। आख्यातं तिङन्तम्, एतदर्थापेक्षया भावो धात्वर्थः क्रिया प्रधानम्, इति निरुक्तस्मृतितात्पर्यम्। अधिकं तु निरुक्ततद्भाष्यादौ निरीक्षणीयम्। एवमाख्यातार्थस्य कर्तुः क्रियोपसर्जनत्वेनान्वयायोगादेवास्योपमायामुपमानत्वेनान्वयो दण्डिना काव्यादर्शे निराक्रियते—'कर्ता यद्युपमानं स्यान्न्यग्भूतोऽसौ क्रियापदे। स्वक्रियासाधनव्यग्रो नालमन्यद् व्यपेक्षितुम् ॥' इति। अयमर्थः—कर्ता तिङ्प्रतिपाद्यो व्यापाराश्रयः यदि उपमानं स्यात् तमस उपमानत्वेन प्रतिपाद्येत, तर्हि असौ कर्ता क्रियापदे लिम्पति–प्रभृति क्रियापदेन विशेष्यतया प्रतिपाद्ये लेपनव्यापारे न्यग्भूतो विशेषणीभूतः। 'फलव्यापारयोर्धातुराश्रये तु तिङः स्मृताः। फले प्रधानं व्यापारस्तिङर्थस्तु विशेषणम् ॥' इति वैयाकरणोक्तेः। लेपनव्यापारे विशेषणत्वेनान्वितस्य कर्तुः कथमुपमानतया तमसा सहान्वयित्वमिति भावः। अतएव स्वक्रिया स्वाश्रयकलेपनव्यापारः तस्याः साधनं सिद्धिः, विशेष्यत्वेनाववोध इति परमार्थः। तत्र व्यग्रो व्यापृतः, प्रकारतां प्राप्त इति परमार्थः। अन्यत् पदार्थान्तरं व्यपेक्षितुं स्वप्रकारकान्वयवोधे विशेष्यत्वेनाकाङ्क्षितुं, पदार्थान्तरविशेष्यकवोधे पुनःप्रकारीभवितुमिति भावः। नालं न समर्थः। अयं भावः—एकत्रान्वितस्यान्यत्रान्वितत्वं युज्यत एव। परमेकत्र विशेषणतया अन्वितस्य अन्यत्रापि विशेषणतयैवान्वयो न युज्यत इति। प्रकृते तु स्वव्यापारे विशेषणतया अन्वितस्य कर्तुः उपमानत्वाभ्युपगमे उपमेये तमस्यपि विशेषणत्वेन अन्वितत्वमभ्युपेयमित्यसंगतम्। एतदेवोक्तं दीधितिकारैः—इतरेतरविशेषणत्वेनोपस्थितस्याप्यन्यत्र विशेषणत्वेनान्वयायोगात्' इति। तस्मान्नात्र कर्तुरप्युपमानत्वमिति भावः ॥

---

१. 'अति' क-पुस्तके नास्ति. २. 'धारारूपः' क. ३. 'वहेत्' घ.